

¹ Бжельжак-Бабік, Ранка. 6000 мов: спадщина в бойовій готовності // Кур'єр ЮНЕСКО. – 2000. – Черв.-лип. – С. 18-19; Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001. – С. 21; Ethnologue: Languages of the World. Vol. 1-2.14 ed.: SIL International, 2002 (www.ethnologue.com); Иванов Вяч. Вс. Лингвистика третьего тысячелетия. Вопросы к будущему – М., 2004. – С. 89; ² Бжельжак-Бабік, Ранка. – Зазнач. праця. – С. 18-19; ³ Иванов Вяч. Вс. Зазнач. праця. – С. 89; Вахтін Н.Б. Языки народов Севера. – СПб., 2001; Silver S., Miller W.R. American Indian Languages: Cultural and Contexts. Tucson: The Univ. of Arisona Press, 1997; ⁴ Иванов Вяч. Вс. Зазнач. праця. – С. 89-90; ⁵ Wallraff B. What Global Language // The Atlantic Montly. 200. № 11 (Digital ed. theatlantic.com/issues/ 2000 /11 / wallraff. htm); ⁶ Цит. за Иванов Вяч. Вс. Зазнач. праця. – С. 90; ⁷ Цит. за Иванов Вяч. Вс. Зазнач. праця. – С. 93-94; ⁸ Иванов Вяч. Вс. Зазнач. праця. – С. 99.

О.І. Ніка, канд. філол. наук

„МОЖЛИВИ СВИТИ” І МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

Визначається інтеграція лінгвістики і логіки в ідеї „можливих світів”.

Integration of linguistics and logic in an idea is determined „possible worlds”.

Теорія „можливих світів” виявилася перспективною концептуальною основою для аналізу пропозиційних установок, інтенціональних контекстів та інших аспектів дослідження в сучасній модальній логіці, напрямку, що активно розвивається особливо в останні десятиліття. Інтеграція лінгвістики і логіки, філософії доводить, що актуалізація різнотипних модальних логік із власними термінопозначеннями та продуктивними ідеями знаходить продовження і підтримку в лінгвістичній аргументації, у свою чергу, лінгвістика вдається до значень слів природної мови, а отже, доповнює „ідеальні”, сконструйовані поняття модальної логіки.

Змістова інтерпретація модальних засобів може бути представлена в напрямку семантики „можливих світів”, ідеї, що була сформульована і розвинута в логіцистичних дослідженнях, але за своєю суттю має фундаментальне значення, оскільки відображає онтологічні та епістемологічні підвалини людського життя.

Сутність теорії „можливих світів”, як і її лінгвістичне „продовження”, знаходять мотивацію в розвитку логіцистичних ідей, авторській інтерпретації цього концептуального конструкту. У дослідженні звернення до історичних аспектів виникнення і методологічного розширення поняття „можливих світів” у „чистій” логіці має внутрішню цілісність, оскільки ілюструє концептуальну основу для характеристики основних понять логіки у площинах альтернативності/неальтернативності і – в розвитку такої ідеї – до інтерпретації цієї опозиції в концептах модальних реляцій і констант. У цьому разі ставиться за мету проілюструвати не увесь конструктивний хід розвитку модальної логіки, побудованої на основі „можливих світів”, як логічних обрахувань із уведенням модальних елементів модельних структур, а принципово визначити засадничість пропонованого осмислення поняття „можливих світів”, що увиразнює аспекти пізнаності модального як суб’єктного, індивідного. За таким підходом у першу чергу акцентується увага на теоретичних „розширеннях” цього поняття, що знаходить відображення у намаганнях відшукати методологічні нюанси як у нових поняттях, окремих відгалуженнях модальної логіки, так і в особливостях процедурного виведення. Аналіз таких теоретичних „кроків” модальної логіки цікавить дослідника з погляду „оптики” дослідження індивідного концепту, ступенів концептуальної наближеності до осягнення конкретизованого суб’єкта, модифікацій модальнологічних побудов у природній мові та ін.

Виникнення поняття „можливих світів” пов’язане з іменем Г.В. фон Лейбніца і відповідно до традиції, яка веде свій відлік від цього дослідника, ключові поняття логіки – „можливість”, „неможливість”, „необхідність” – визначають: можливість P (де P позначає стан справ, пропозицію) як істинність P у деяких (насамкінець, одному) можливих світах; неможливість P – як хибність P в усіх можливих світах; необхідність P – як істинність P в усіх можливих світах.

Актуалізація цієї теорії „можливих світів” викликана розвитком модальних та інтенціональних логік, де в різних дослідницьких інтерпретаціях акцентуються альтернативність, співвіднесеність і множинність „можливих світів”, індивідуальні константи чи реляції та ін.

Поняття „можливих світів” застосоване С. Кріпке і Р. Монтегю до апарату логічного аналізу. Викладаючи особливості

семантичної теорії модальних логік, яку зокрема було побудовано для квантифікаційного розширення Льюїсівської $S5$, С. Кріпке¹ вводить поняття модельної структури, до складу якої введено елемент k на позначення множинності всіх „можливих світів”. Для введення кванторів він виходить із теоретичного положення, за яким асоціює з кожним можливим світом певну сукупність індивідів, які існують у реальному світі. Основна мета цієї теорії модальних логік полягала в тому, аби проілюструвати, довести взаємозв’язаність різнотипних суджень, увиязнити можливості їх інтерпретації в категоріях „істинно”/„хибно”: „Якщо H_1 і H_2 є двома світами, то H_1RH_2 інтуїтивно означає, що H_2 можливий щодо H_1 , тобто що кожне судження істинне в H_2 , можливе в H_1 ” (де R позначає рефлексивне відношення)².

Уведення до символів модальної логіки списку індивідних змінних призначалося для застосування теорії до інтенціональної логіки і кваліфікації пропозиційної семантики, тобто проведення процедури модальних модифікацій у межах логічної семантики.

Продовжуючи свої міркування про взаємозалежності сукупності „можливих світів” чи одного з „можливих світів” та їх індивідного включення, С. Кріпке формулює висновок, що не набув загального визнання в логічних дослідженнях, проте дозволяє будувати на цій основі теорію про кваліфікації індивідної множинності (у процесі логіко-семантичного моделювання уводить позначку ψ (n) на позначення всіх індивідів, що існують в N) чи одиничності в теоретичному дискурсі „можливих світів”.

Принципове значення для теоретичного розширення сформульованої ідеї „можливих світів” мала теза, яка, проте, не була розгорнута в дослідженні С. Кріпке: „ ψ (n) не обов’язково повинно бути однією і тією ж самою множинністю для різних H , бо інтуїтивно зрозуміло, що в світах, відмінних від реального світу, деякі актуально існуючі індивіди можуть бути відсутні, у той час як можуть з’являтися нові індивіди, подібні, наприклад, Пегасу”³. У логічних побудовах він аналізує значення, коли змінній x приписано значення з іншого світу H' , а не з H .

Уведення нереальних індивідів, що належать одному чи декільком „можливим світам”, із погляду логічних підстав виведення ставить під сумнів питання про істинність судження, яке включає до свого складу таку позицію, оскільки вибудовує в один ряд різні за своєю основою – реальний (що є основою цієї теорії) чи нереальний –

інші „можливі світи”. У такий спосіб визначена на основі істинності чи хибності концептуальна ідея про „можливі світи” як альтернативні або безальтернативні знаходить продовження в „логічному розширенні” істинного значення, певному логічному допусту до його витлумачення в категоріях модальної логіки. Із цього погляду С. Кріпке гіпотетично моделює відповіді на цю своєрідну логічну дилему, виходячи з переконань і уявлень своїх попередників та сучасників про теоретичний конструкт „можливих світів”: „Фреге і Струсон не приписали би цьому твердженню істинного значення; Рассел зробив би це. У зв’язку з цілями модальної логіки ми вважаємо, що різні відповіді на це питання представляють альтернативні угоди. Усі вони логічні.”⁴. Окрім питання про істинне значення $A(x)$, яка включає вільну змінну x , у світі H , якщо змінній x приписується індивід, який не належить до цього світу, пропонуються зміни модальної пропозиційної логіки, як і питання про істинність A в усіх можливих світах.

Такий напрямок розширення розгляданої теорії наводиться тут з метою показати додаткову угоду щодо визначення істинності, проте насправді має ширші перспективи аналізу в мотивації „можливих світів” як таких, що виникли як мисленнєві, уявні конструкти людини про „неможливе можливе”.

Істинність чи хибність є основними поняттями, через які визначається специфіка можливості, неможливості, необхідності в теорії „можливих світів”. У процесі аналізу розглядається характеристика речення чи судження крізь призму істинності-хибності, відповідно, це не може бути безпосередньо перенесене на стан справ (P), а отже, якщо в природній мові мають на увазі саме можливість, неможливість чи інші характеристики P , то адекватним способом увиразнення цієї особливості є формулювання основних понять модальної логіки не за допомогою істинності-хибності, а через *має місце, є*.

Інший аспект розвитку теорії „можливих світів” у модальній логіці продовжено в дослідженнях Р. Карнапа та Я Хінткіки. Праця „Значення і необхідність” Р. Карнапа розглядала логічне поняття необхідності в концептах теорії семантики „можливих світів” і відповідно до уявлень про його характерні властивості трактувала істинність речення „необхідно, що A ” як істинність A в усіх можливих світах. Разом із тим у його роботі з семантики і модальної логіки поняття „можливого світу” релятивізується за співвіднесенням

із множинністю таких можливих світів істинного значення „необхідно A ”: „необхідно A ” істинно в світі H , якщо і тільки якщо A істинне в усіх світах, можливих відносно A ”.

Протиставивши істинність логічну та істинність фактичну як логічну необхідність і логічну можливість, він співвідносить логічну необхідність з описом стану в усіх можливих світах. У цьому разі опис станів трактується як своєрідна понятійна і термінологічна новація Р. Карнапа в осмисленні та представленні теорії „можливих світів” у дослідженнях із модальної логіки. Відповідно до Карнапівського розуміння, „можливі світи” інтерпретуються як „описи станів”, множинність альтернативних світів або альтернативних „станів” світу.

Уведене Р. Карнапом поняття індивідного концепту, одного з центральних термінів модальної логіки, трактується як вивідне саме за допомогою описів стану в усіх можливих світах: „будемо розглядати будь-яку однозначну відповідність описів стану в S_2 індивідним сталим (іншими словами, будь-яку [однозначну – Ред.] функцію опису стану, яка має індивідуальні постійні своїми значеннями), як такі, що представляють індивідний концепт, який відноситься до S_2 ”⁵. На відміну від С. Кріпке, у цій концепції індивідуальні реляції в модальних реченнях інтерпретуються як такі, що належать до індивідних концептів.

Стандартні семантики С. Кріпке і більш загальні Р. Монтегю виявилися неадекватними для аналізу пропозиційних установок, тобто відношень індивіда, особистості до стану справ, у першу чергу це стосувалося контекстів з епістемічними операторами. Одним із перших Я. Хінтікка системно розробив епістемічну логіку, у тому числі увівши під цю основу інтерпретацію теорії „можливих світів”. Прирівнявши модальності в широкому розумінні цього слова до пропозиційних установок, він схарактеризував те, що стосується вираження або опису стану, чи установки індивідуума, як особисті модальності. До них належать такі поняття як надія, знання, віра, очікування, бажання та ін., які „у процесі їх операторного трактування варто релятивізувати щодо деякого суб’єкта”⁶. Звідси і вибір адекватного способу опису реляцій, що узагальнюється за допомогою модельних множин⁷. У загальному вигляді цей спосіб виявився не новим, проте ж альтернативна множинність уточнювалася за епістемічною шкалою: „з абстрактного погляду модального логіка, говорити про те, що a знає W , – означає говорити

про множинність епістемічних a -альтернатив W ⁸. Ця думка про модельну множинність як теоретичне узагальнення і спосіб увиразнення індивідних змінних корелюється в дослідженнях із модальної логіки за якісною інтерпретацією індивідного складника в усіх „можливих світах”. Уже наведена в цьому дослідженні модельна структура з множинним показником S . Кріпке передбачала введення індивідної координати у вигляді сукупності індивідів, отже, реляційність ґрунтувалася на основі відповідного ступеня узагальненості індивідності, тоді як модельна множинність Y . Хінтікки альтернує „можливі світи” за епістемічністю суб’єкта.

Якщо Р. Карпап модифікує поняття „можливого світу” в термінологічному представленні опису стану, індивідних концептах, то Y . Хінтікка пропонує звернути увагу не на інтерпретації цього поняття як теоретичного конструкта в категоріях істинності, зокрема, необхідність прирівнюється до істинності в кожному можливому світі, а можливість – до істинності в деяких (одному) можливих світах. Принципово важливим і якісно відмінним від попередніх інтерпретацій поняття „можливих світів” стала його зорієнтованість на суб’єкта, точніше, епістемічного суб’єкта. Релятивізація „можливих світів” як доповнення істиннісного розуміння альтернативи всепредставлення чи вибірковості виявлення у витлумаченні необхідності і можливості (хоча й цей аспект визначається⁹) ілюструвала об’ємність параметрів розгляду поняття „можливих світів”, їх альтернативність і множинність, справді антропоцентричну зорієнтованість. У цьому разі в центрі уваги опиняються не абстрактні модальності у вигляді логічних виведень чи абстрагованих урахувань позиції мовця, а та сфера модальної інформації, яка увиразнює епістемічного суб’єкта.

З уявленнями Y . Хінтікки про „можливі світи” пов’язане потрактування співвідношень між можливими світами як альтернативних, у сукупному представленні – як множинності епістемічних альтернатив. За виведенням модальної логіки, це представлено в такий спосіб: „Якщо я розглядаю деякого суб’єкта, назвемо його a , у можливому світі W , то я можу помітити, що, опираючись на те, що йому відомо в світі W , цей суб’єкт зовсім не буде вважати кожний можливий світ альтернативою W . Для цієї ролі будуть підходити лише деякі з альтернативних світів. Я буду називати їх епістемічними a -альтернативами W ¹⁰. Теорія семантики „можливих світів” доповнюється інтепретаційною характеристикою

про те, що „не всі можливі світи рівноважливі для наших цілей”¹¹, і це логічно проектується на альтернативні „можливі світи”, актуалізовані щодо епістемічного суб’єкта.

Поняття альтернативності можливих світів проектується також на площину онтологічної інтерпретації модальності, оскільки йдеться про розуміння логіком можливих світів і як „можливих напрямків розвитку подій”¹².

У модальній логіці теорія „можливих світів”, що в загальному визначенні спроектована на характеристики індивідних реляцій, альтернативних станів світу, конкретизувала процедуру і методику аналізу таких індивідних концептів як власна думка, бажання, віра, необхідність, повинність, сумнів та ін.

Визначаючи теоретичні основи дослідження концептуальних систем, Р.І. Павільоніс ілюструє конструктивний аналіз речень власної думки в аспекті філософії мови. Із цього погляду дослідження речень із висловленою суб’єктом власною думкою потрібно проводити в термінах концептуальних систем, оскільки вони визначаються як системи інформації про світ. Цією інформацією володіють носії мови, що і відображає їх пізнавальний досвід. В інтегрованому вигляді „система власних думок” (якщо під власною думкою, за Р. Павільонісом, розуміти (істинну чи хибну) інформацію, якою володіє носій мови), визначена за інтенціональною природою смислу, співвідноситься з пізнавальним аспектом, оцінюванням рефлексій на навколишній світ, що в термінологічному представленні цього дослідника логічно знаходить відображення в „концептуальній картині світу”, яка становить зсумований і систематизований пізнавальний досвід індивіда. Залежно від того, якою є установка власної думки – об’єктивною чи суб’єктивною – визначають різноманітні ступені представлення пізнавального світу, що, відповідно, конститує „концептуальну картину світу”. „Система власних думок”, або „концептуальна картина світу”, увиразнює епістемічного суб’єкта, тоді як індивідний концепт Р. Карнапа вводить індивідну сталу як своєрідну абстракцію, обов’язкову умову логічного обрахування.

На думку Р.І. Павільоніса, у процесі теоретичного аналізу мови використання поняття „можливий світ” мотивується тим, що, „по-перше, стан речей в світі міг би бути іншим, ніж він є. По-друге, носії мови постійно, хоча, може бути, і неусвідомлено (у філософському чи логічному значенні терміна „можливий світ”)

мають справу з можливими світами як із тим, чому відповідають їх власні думки, бажання, віра, сумніви і т.д.”¹³.

Такий підхід проілюстрував інтеграцію лінгвістики і логіки, філософії, об'єднавши їх дані на основі пізнавальної діяльності індивіда, відзначив переваги такого типу досліджень, коли конструктивний аналіз, зокрема власної думки, включає її розгляд не в термінах семантики мови, а концептуальних систем. Втім, теорія „можливих світів”, що переважно використовувалася і розвивалася в логіцистичних студіях, стала релевантною для теоретичного аналізу мови.

У цьому разі сформульовані різні аспекти дослідження „можливих світів”, як вони склалися в логіці, відзначаються в їх проекції на мовну концептуальність. У логічному аналізі мови актуалізувалися пов'язані з цією теорією понятійні відмінності, що позначилося на розмежуванні сфер аналізу. Щодо першого, то сама дійсність така, що припускає чи не припускає різноманітні варіанти, за вже наведеною думкою Я. Хінтіки, „напрямків розвитку подій”. Цей напрямок розвитку теорії „можливих світів” характеризується як „об'єктивна властивість об'єктивної дійсності”¹⁴. Наявність чи відсутність альтернатив, а отже, наявність множинності „можливих світів” чи лише одного можливого світу, впливає з онтологічної характеристики, співвідноситься з об'єктивною модальністю, зокрема об'єктивною можливістю. Така характеристика виявляється нерелевантною щодо епістемічного суб'єкта, вона не впливає і не мотивується певними експлікованими інтелектуальними чи почуттєвими станами суб'єкта.

Інший напрямок дослідження теорії „можливих світів” визнає центробіжність епістемічного суб'єкта і на основі інтенціональних смислів маніфестує вербалізовану реляційність знання, віри, бажання, волі, власної думки та ін. До цієї групи інтенціональних слів (здебільшого йдеться про інтенціональні предикати) також належать модальні епістемічні предикати, які вводять у процедуру аналізу інтенціональних смислів додатковий модальний компонент, що визначає наявність чи відсутність в мислительній сфері (розумі) суб'єкта альтернатив, епістемічний стан без будь-яких переходів і висновків до відповідного стану справ, до об'єктивної дійсності.

Як і в попередньому випадку, альтернативність, що має мислительний характер, властива і для епістемічної, суб'єктивної можливості, як і для епістемічної модальності взагалі, що відрізняє її

від онтологічної. Суб'єктивна можливість зосереджена у вигляді альтернативних станів у розумі мовця, і мислительний характер існуючих альтернатив може мати або не мати місце в навколишній дійсності, до стану справ. Це відрізняє її від об'єктивної можливості, а також від неможливості і необхідності як таких, що не мотивовані розумовою діяльністю мовця.

¹Крипке С.А. Семантическое рассмотрение модальной логики // Семантика модальных и интенциональных логик. – М., 1981. – С. 27 – 40; ²Там само. – С. 28; ³Там само. – С. 29; ⁴Там само. – С. 30; ⁵Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике. – М., 1959. – С. 267; ⁶Хинтиikka Я. Логика философии – философия логики // Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. – М., 1980. – С. 35 – 67; ⁷Там само. – С. 44; Хинтиikka Я. Виды модальности // Семантика модальных и интенциональных логик. – М., 1981. – С. 41 – 42; ⁸Хинтиikka Я. В защиту невозможных возможных миров // Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. – М., 1980. – С. 229; ⁹Хинтиikka Я. Виды модальности // Семантика модальных и интенциональных логик. – М., 1981. – С. 43; ¹⁰Хинтиikka Я. В защиту невозможных возможных миров. – С. 229; ¹¹Там само. – С. 228; ¹²Хинтиikka Я. Семантика пропозициональных установок // Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. – М., 1980. – С. 74; ¹³Павиленис Р.И. Философия языка: проблема анализа предложений мнения // Вопросы языкознания. – 1981. – № 10. – С. 36; ¹⁴Шатуновский И.Б. Семантика предложения и неферферентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика). – М., 1996. – С. 174.

Н.В. Соловей, канд. філол. наук

ПАСИВНА ПЕРСПЕКТИВА ГОЛОВНОЇ ПРЕДИКАЦІЇ РЕЧЕННЯ ТА ГРАМАТИЧНІ СПОСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ

Предметом статті є семантична перспектива речення, а саме, пасивна перспектива як її граматиіалізований варіант, в якому відображається специфіка мовної інтерпретації ситуації, що описується в реченні. Така ситуація подається у відповідності з осмисленням її прагматичним суб'єктом (тим, хто говорить або пише).

The topic investigated concerns the role of the passive voice in coding participants and situation of discourse. The results of this research will